

УДК 925.51:929.6Шпитковський

Олександр ЦЕЛУЙКО
(Львів)

УКРАЇНСЬКА ГЕНЕАЛОГІЯ І ГЕРАЛЬДИКА У ПРАЦЯХ ІВАН-ЮЛІАНА ШПИТКОВСЬКОГО

Під час збору матеріалів до нарису про розвиток спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін у Львівському університеті у 1939–1991 рр.¹ нас зацікавив некролог українського історика Івана-Юліана Шпитковського, опублікований на сторінках “Українського історичного журналу”². У ньому стверджувалось, що вченим було підготовлено до друку “Курс геральдики та загального знаківництва України” та підручник зі сфрагістики. Це була річ надзвичайно цікава, оскільки до початку 1960-х рр. українська історіографія не могла похвалитися такого роду працями. Перший україномовний посібник зі спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін з’явився лише у 1963 р. і залишався таким аж до 1990-х рр., а до змісту його розділів, підготовлених іменитими київськими вченими, було багато зауважень³. Спроби детальніше дізнатися про долю підручникових та супутніх їм матеріалів у розмовах із фахівцями зі сфрагістики та геральдики результату не приносили. Врешті-решт віднайти їх вдалося в особовому фонді дослідника, який відклався у Відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника НАН України⁴. Саме тут збереглися як тексти прочитаних ним лекцій, так і ширший пласт допоміжних навчальних та біографічних матеріалів.

Можемо констатувати, що доробок І.-Ю. Шпитковського на ниві української науки та національного життя досі не оцінено належним чином, а його праці, у тому числі з ділянки спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін, зостаються маловідомими для більшості фахівців. Для прикладу, інформація про нього як дослідника української геральдики та генеалогії повністю відсутня у відповідних статтях “Енциклопедії історії України”. За часів незалежності І.-Ю. Шпитковський згадувався переважно як дослідник гайдамаччини та Коліївщини, автор коментарів до творів Т. Шевченка або ж як один із найвідоміших організаторів українських музеїв міжвоєнного періоду⁵. Щоправда, за останнє десятиріччя кілька ґрунтовних біографічних публікацій про І.-Ю. Шпитковського підготував Олег Купчинський⁶. Не так багато, враховуючи той факт, що українська історіографія ХІХ–ХХ ст. доволі бідна на праці зі спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін, а сам І.-Ю. Шпитковський був одним із найбільш відомих, поряд з Б. Барвінським та І. Крип’якевичем, їх дослідників у міжвоєнний та повоєнний періоди (1920–1950-ті рр.) на західноукраїнських землях. Усе це змушує нас повернутися до дослідження наукової спадщини вченого, зокрема ознайомити читачів із підготовленим та прочитаним ним у Львівському університеті у 1950-і роки курсом геральдики. В основу нашої публікації покладено матеріали із особового фонду вченого з Відділу рукописів ЛННБ імені Василя Стефаника, особової справи з Архіву Львівського національного університету імені Івана Франка, праці дослідника.

Іван-Юліан Володиславович Шпитковський народився 16 травня 1880 р. у селі Джурич Чортківського повіту на Тернопільщині. Після закінчення гімназійних студій навчався на теологічному, філософському та юридичному факультетах Львівського університету, де його професорами були Броніслав Дембінський, Михайло Грушевський, Кароль Гадачек, Антоній Реман, Освальд Бальцер, Людвік Фінкель. У ці ж роки він включився у роботу Наукового Товариства імені Шевченка, здійснив за дорученням його керівництва поїздку до Кракова, де шукав та готував до друку матеріали з історії України, кілька років попрацював разом з Іваном Франком у бібліотеці установи. По завершенню навчання (1909 р.) викладав у гімназіях та школах Львова, Перемишля, Бучача, Бережан, Коломиї, поєднуючи вчительську роботу із суспільною та культурною працею. Активна проукраїнська позиція та низка інших обставин була причиною частого зміни ним місця проживання, допоки у 1923 р. він на довший час не осів у Перемишлі. У 1930 р. його обрали дійсним членом Наукового товариства імені Шевченка. У 1934 р. він отримав диплом доктора філософії Львівського університету⁷. Перший прихід радянської влади та війну пережив у Перемишлі, однак у 1945 р. був змушений переїхати з родиною до Львова. Тут І.-Ю. Шпитковський поступає на роботу до Відділу рукописів Бібліотеки Академії Наук УРСР у Львові⁸, а паралельно (з вересня 1945 р. і до 1948 р.) за сумісництвом працює старшим викладачем кафедри історії середніх віків Львівського університету⁹. На-

слідком нещасливих для нього пертурбацій, пов'язаних із розпочатою у той час кампанією боротьби із школою М. Грушевського у Львові, стало звільнення як з основного місця праці – Бібліотеки, так і від роботи зі студентами, і лише завдяки щасливому збігу обставин у вересні 1949 р. він поновно потрапив на роботу до Львівського університету. Старший лаборант кафедри історії стародавнього світу та середніх віків, а з 1952 р. директор (завідувач) кафедрального Музею сфрагістики й нумізматики І.-Ю. Шпитковський приклався до збереження університетської сфрагістичної та нумізматичної колекції, розбудови експозиції, популяризації спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін у Львові¹⁰. Після створення у 1959 р. факультетського кабінету допоміжних історичних дисциплін коротко (у 1959–1960 рр.) керував його роботою. Після виходу на пенсію у 1960 р. І.-Ю. Шпитковський не полишив наукової роботи, готував бібліографічний огляд мемуарної літератури до історії гайдамаччини і Коліївщини, брав участь у діяльності Теоретичного семінару з джерелознавства та спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін, що працював у Центральному державному історичному архіві УРСР у м. Львові з 1961 р. Помер 9 лютого 1969 р.

У повоєнний період І.-Ю. Шпитковський вважався одним із небагатьох, якщо не єдиним, фахівцем із низки спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін, а за відповідними консультаціями до нього зверталася як колеги по роботі, так і вчені Інституту суспільних наук у Львові, зокрема І. Крип'якевич, музейні працівники. Не дивно, що у 1952–1959 н. р. І.-Ю. Шпитковському попри відсутність наукового ступеня чи вченого звання¹¹ доручили провадити лекційні та практичні заняття зі сфрагістики, нумізматики і геральдики для тих студентів третього і четвертого року навчання, які спеціалізувалися по кафедрі історії стародавнього світу і середніх віків. Знаємо, що геральдика викладалась у 1952–1956 навчальних роках обсягом більше 30 годин. Як приклад, наведемо дані за перший рік їх викладання, коли відповідний курс для студентів третього курсу становив 35 год., для студентів четвертого курсу – 39 год.¹²

Як згадувалося вище, багатьом історикам І.-Ю. Шпитковський краще відомий як дослідник гайдамаччини чи Коліївщини. Саме ця тематика, яку свого часу запропонував М. Грушевський¹³, була справою усього його життя, цьому було присвячено перші публікації¹⁴. Припускаємо, що предметний інтерес до окремих спеціальних історичних дисциплін, зокрема геральдики, сфрагістики, генеалогії зародився у І.-Ю. Шпитковського у міжвоєнний період, хоча безперечно певні вступні відомості з них він отримав раніше. Десь з початком 1920-х рр., з часу його короткого побутування у Львові (1922–1923), а потім переїзду до Перемишля (1923) він взявся за написання праці з історії роду Шептицьких, яка повинна була містити відповідну генеалогічну і геральдичну частини. Призначена вона була до ювілейного збірника, виданого на честь митрополита Андрея, однак підготувати її вчасно І.-Ю. Шпитковському не вдалося. Сприяла цій роботі й та обставина, що рідний брат Івана-Юліана – Станіслав Олександр Шпитковський (1881–1969) був особою духовного стану та деякий час служив священиком на святоюрській горі¹⁵, а отже міг бути близьким до митрополита Андрея Шептицького. Відомо, що І.-Ю. Шпитковський контактував у справі написання свого дослідження з самим митрополитом, однак як той поставився до цієї ідеї не знаємо. Певну допомогу у зборі матеріалів надав брат останнього Лев Шептицький (1877–1939), який успадкував родинний маєток у Прилбичах з усім його архівом та родинними реліквіями¹⁶. Нібито довелося бути І.-Ю. Шпитковському і при дворі ще одного брата – генерала Станіслава Шептицького (1867–1950)¹⁷, однак характер контактів між ними докладно не встановлено. Судячи з усього, якоїсь матеріальної підтримки з боку Шептицьких він так і не отримав; не особливо зацікавило їх дослідження і після виходу в світ.

Робота над “Шептицькієюною”¹⁸ тривала близько десяти років¹⁹ та проходила за несприятливих обставин. І.-Ю. Шпитковському – вчителю середніх шкіл у Перемишлі – доводилось викроювати вільний час для пошукової роботи та наукових студій поза основним місцем праці, яке, як сам він вказував, “абсорбувало весь час, цілу силу нервів та решту здоров'я”²⁰. Враховуючи, що його педагогічне навантаження на початку 1930-х рр. суттєво зросло (з 19 до 30 годин на тиждень), контингент учнів не завжди був найкращим (“батьри” з передмістя), а ще й доводилося піклуватися не лише про себе, але й про сім'ю – дружину та двох дітей, не дивно, що науковою роботою він міг займатися лише по кілька годин вечорами (та й то не завжди²¹) та на вихідних. Праця над книгою час від часу переривалась на тиждень або два з тих чи інших okazji (початку шкільного року, народження дітей²² тощо). Дослідник то оголошував про її фактичне завершення, то приступав до її доопрацювання та редагування, прагнучи зробити її менш обширною та менш сухою. У 1932 р. він привозив на вичитку до Львова (Б. Барвінському? – О. Ц.) завершення одного із розділів та говорив про закінчення генеалогічної частини. Зрештою, саме 1932 р. автор пізніше вказав як час завершення праці над книгою²³, хоча її друк у формі журнальної публікації розпочався щойно у 1933 р. Робота над книгою

забирала не лише вільний час, але й потребувала значних фінансових видатків. І.-Ю. Шпитковському довелося відмовитися від будь-яких приробітків, здійснити десятки поїздок до Львова та інших місць у пошуках книг та матеріалів, наймати учнів до переписування та копіювання документів (“списав лише ... паперу біля 10 000 аркушів”), листуватися із представниками родини тощо. Не дивно, що як підрахував історик, “видав сам на сю працю біля 1800–2000 зол.[отих] не числячи творчої праці, і то в повній ділянці”²⁴. При написанні праці було використано матеріали як з родинного архіву у Прилбичах, так і бібліотеки Народного дому у Львові, фондів Національного музею, архіву-бібліотеки греко-католицької капітули у Перемишлі. Паралельно було опрацьовано і значний пласт європейської генеалогічно-геральдичної літератури.

Зрештою праця побачила світ у журналі “Богословсьє” – науковому тримісячнику богословського наукового товариства у Львові – у 1933–1937 рр.²⁵, і була доволі незвичним генеалогічно-геральдичним, чи радше геральдично-палеографічно-генеалогічним дослідженням. Якщо хтось чекав святково-панегіричного твору, у якому б прославлялися діяння усіх представників роду, то він цього не отримав. Попри окреслення заслуг самого митрополита Андрея та деяких з його відомих предків, у роботі йшлося про інше. Генеалогія та герб роду Шептицьких була використана І.-Ю. Шпитковським як об’єкт до студій над українською геральдикой²⁶. Можливо саме тому праця не викликала значного інтересу з боку Шептицьких²⁷, а окремими відбитками вийшла пізніше, лишень у 1936 та 1939 рр.²⁸ Ще одним мотивом, що пронизував дослідження І.-Ю. Шпитковського, було підкреслення українського (так у дослідника) походження Шептицьких, окреслення їх як “давнього українського (не “руського”! – О. Ц.) шляхотського роду”²⁹. Звідси й демонстративна відмова від етноніму “руський” чи “західноруський” і заміна його на “український” навіть для давніших часів (наприклад, автор говорить про “українські роди” часів Городельської унії³⁰), вживання при окресленні різних історичних періодів таких етнопонімів як “Західна Україна”, “Галицька Україна”, “Велика Україна”, “Правобережна Україна”³¹, а не, для прикладу, “Червона Русь” тощо. Маніфестація українськості в умовах міжвоєнної Польщі повинна була слугувати ще однією цеглинкою у формуванні галицькими українцями їх нової історичної пам’яті, у якій, до речі, належне місце і позитивну оцінку отримала б і українська шляхта. Така “реабілітація” української шляхти у міжвоєнний період в Галичині знайшла цілком конкретне відображення в працях Б. Барвінського та М. Голубця.

Паралельно робота над “Родом і гербом Шептицьких” дозволила історикові взятися наприкінці 1920-х рр. за підготовку загального курсу української геральдики. Про роботу над ним він писав І. Крип’якевичу у 1929 р.; у листі до Василя Щурата з лютого 1930 р. він стверджував, що “тепер переписую і вигладжую методично-термінологічну роботу до української геральдики”³². А вже у квітні 1931 р. на засіданні історично-філософської секції НТШ Б. Барвінський прочитав підготований І.-Ю. Шпитковським реферат “Вступні відомості до української геральдики, Ч. I”³³. Нажаль докладніших відомостей про реферат та його зміст, окрім назви, нами поки-що віднайдено не було. Уже пізніше, у 1950-х рр. автор стверджував, що частина його “Курсу геральдики й загального знаківництва України” обсягом у 150 сторінок була прийнята товариством до друку, однак не вийшла в світ нібито через брак коштів³⁴. Очевидно, окремі ідеї викладені у цій праці, було перенесено на сторінки “Роду і гербу Шептицьких”, а пізніше повторено у збереженому курсі лекцій з геральдики, прочитаним ним у Львівському університеті.

“Шептицькіяна”, окрім головного висновку, який полягав у тому, що герб Шептиці “по своєму походженні є давнім індивідуальним гербовим знаком української геральдичної системи на кирилично-азбучному підкладі” та походив із датованої XIII–XIV ст. монограми літер “Ш”, “П”, “Т”³⁵, цікава й іншим. Дослідження І.-Ю. Шпитковського було чи не першою в українській історіографії та виданою українською мовою аналітичною працею з геральдики, що ставило перед вченим ряд труднощів загальноісторичного та термінологічного характеру. Підкресливши, що українська геральдика як теоретична наука до того не розвинута³⁶, є найменш “розслідуваною” з поміж інших “помічних історичних дисциплін” І.-Ю. Шпитковський не лише констатував факт, але й сам сформулював для себе низку завдань, які намагався розв’язати. Йшлося й про вироблення відповідної української геральдичної термінології, й спроби окреслення окремих етапів гербовотворення в Україні, зрештою необхідно було голосно заявити, що являє собою ця **українська геральдика**, які впливи на неї мали гербові системи інших країн та як вона сама впливала на них. Частину відповідей на ці питання І.-Ю. Шпитковський і спробував дати у своїй праці. У ній він голосно заявив про окремішність української геральдики, наголосив на існуванні окремої “української геральдичної системи”³⁷. До її характерних ознак він зарахував, насамперед, індивідуальний характер гербових зображень, котрі містились спочатку на печатних монограмах, а потім перейшли як герби “з перстня на щит, хору-

гов” та поступово трансформувались, змінились під західноєвропейськими впливами³⁸. З’явилися ці “кирилично-азбучні, печатні знаки” тоді, коли хтось із числа бояр-землян забажав “*корроборувати*” свій підпис, тобто “*положити печать місто (замість. – О. Ц.) нього*”³⁹. Час появи такого знаку для Шептицьких автор, як вказувалось вище, відносить до XIII–XIV ст., до часу існування потужної Галицько-Волинської держави, хоча за аналогією з Західною Європою та Північною Руссю приймає, що “українські князі та бояри” на галицьких землях (у автора “*південно-західних землях Західної України*”) вживали такі знаки й раніше, біля XII ст.⁴⁰ Виділивши норми, на основі яких найчастіше утворювалися ці родові печатні знаки “кирилично-азбучної породи” в українській геральдиці (“1) Кириличні букви в цьому характері виступають в монограмах, а радше в моно- діо- й полі-грамах 2) Родові, кириличні знаки розвинені радше з букв М, Т, П і О, що лучається або з мовними символами (стріла, якір), або з іншими буквами з поза собою, або виходять в своїй власній редукації (цих трьох букв) 3) Сполучення цих букв являються, як сполуки в лінії поземій, частіше, як в’язання в прямій та комбінації цих обох напрямків”⁴¹), вчений підкреслював, що у подальшому під “мимовільним” впливом сусідніх азбук, у тому числі й латинки, вони видозмінюються, а тому “*кириличні гранчасті знаки*” на українських гербових печатах та українських гербах прибирають частково (у верхній частині) або ж цілком “*округлаві форми*”, а у подальшому переймають форм, подібних до польських гербів⁴². Ще однією ознакою української геральдичної системи автор бачив вживання переважно синього чи блакитного поля гербового щита, як ознаку їх походження “*від оловяного або залізного поля печати*”⁴³.

Попри констатацію бідності українського геральдичного матеріалу⁴⁴, І.-Ю. Шпитковський наголошував на окремішності української геральдичної системи, зокрема її різниці з польською геральдичною системою. Хоча польська геральдика, як стверджує автор, і має в собі дуже багато українського геральдичного матеріалу назагал та української галицької шляхти зокрема, польська геральдична система різнитися і від української, і від західноєвропейської, і від російської, оскільки в ній переважає “*гуртовий, колективний характер*”⁴⁵, а тому українська шляхта зі своїми печатними індивідуальними гербовими знаками стоїть “*геральдично ближче*” до магнатів з їх печатними знаками, ніж до польської шляхти зі спільними хоругвовими емблемами⁴⁶; ще однією характерною ознакою польської геральдики названо наявність кличу (“*zawołanie*”)⁴⁷, який невідомий, для прикладу, в українській геральдиці.

Підкреслимо, що опублікована у 1930-х рр. “Історія роду та гербу Шептицьких” була однією з перших серйозних наукових праць на ниві української геральдики, в якій автор спробував перейти від простого збору та опису геральдичного матеріалу до певних теоретизувань та аналітики. Під час роботи над нею І.-Ю. Шпитковський опрацював значне число фахової літератури та відповідних джерел. Ймовірно, саме тоді ним було укладено критичну бібліографію геральдики України, яка нараховувала близько 500 (!) позицій⁴⁸. Дещо раніше, у 1930 р. на сторінках ювілейного тому “Записок НТШ” вийшла ще одна стаття історика, у якій він дотично торкався геральдичної тематики⁴⁹. Усе це й перетворило І.-Ю. Шпитковського на знаного в українському середовищі фахівця зі спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін, а наприкінці 1940-х рр. допомогло йому зберегти місце праці у Львівському університеті.

Кінець 1930-х – 1940-і рр. для І.-Ю. Шпитковського були не найкращим періодом у його науковій діяльності. Пертурбації пов’язані із другою світовою війною, вимушеним переїздом до Львова, радянською усього повоєнного життя, ідеологічними кампаніями пізнього сталінізму не дозволяли вести повноцінні дослідницькі пошуки⁵⁰. Однак робота в Музеї нумізматики й сфрагістики змусила його знову звернути увагу на спеціальні (допоміжні) історичні дисципліни, результатом чого стали як підготовка рукописних текстів лекцій з сфрагістики, нумізматики та геральдики, так і кілька доповідей з проблем геральдики України, прочитаних на засіданнях кафедри історії стародавнього світу та середніх віків⁵¹.

Щоб окреслити змістовне наповнення лекцій з геральдики, які читались І.-Ю. Шпитковським студентам історичного факультету Львівського університету, розглянемо навчальні матеріали, що відклались в особовому фонді історика у ЛННБ ім. В. Стефаника. Вони представлені екзаменаційними питаннями (точніше – білетами з екзаменаційними питаннями) до курсу (Додаток Б), чернеткою програми курсу (Додаток А) та, зрештою, лекціями чи, краще б назвати їх, матеріалами до курсу з геральдики⁵². Аналіз навчально-методичної документації дозволяє вибудувати схему, за якою йшли виклади. В її основу І.-Ю. Шпитковським було покладено переконання, що дослідження гербових знаків слід провадити через вивчення історії їх появи та генезису (т. зв. “*історизування*”), відповідність правилам формальної геральдики (блазонування), їх використання на практиці, у тому числі

у мистецтві та ремеслі, ознайомлення з нормами гербового права⁵³. Відповідно теоретична частина курсу складалась із кількох частин. Перша з них – вступна – повинна була подати студентам загальні знання про геральдику як допоміжну історичну дисципліну, історію її виникнення та розвитку, її джерела та методи. Друга стосувалась так званої формальної геральдики – правил укладення та блазонування гербів, геральдичних законів, класифікації гербів та гербових фігур, їх опису тощо. Третя частина відводилась з'ясуванню походження, розвитку та особливостей геральдичних систем країн Західної Європи та слов'янських народів (Чехії, Польщі, Московської держави / Росії). Окремо виділялось питання української геральдики та гербів в СРСР. За теоретичною частиною йшли практичні вправи, покликані сформувати у студентів навички та вміння працювати з геральдичним матеріалом, зокрема вірно його блазонувати. Окремо передбачалось відвідування музеїв міста (у тому числі ввіреного І.-Ю. Шпитковському кафедрального Музею, у якому була підібрана необхідна література та невеличка колекція гербового ілюстративного матеріалу⁵⁴) та огляд відповідних збірочок. Приблизно такий же підхід було застосовано І.-Ю. Шпитковським при викладі нумізматики та сфрагістики⁵⁵, що дозволяє говорити про певну авторську концепцію у викладі зазначених дисциплін, наріжними каменями якої було серйозна теоретична підготовка та практичні вправи, що закріплювали оволодіння студентами відповідного матеріалу. Щоправда, чи завжди вдавалося викладачу дотримуватися такої схеми роботи зі студентами не відомо.

Розглянемо безпосередньо зміст підготованих І.-Ю. Шпитковським лекційних матеріалів з геральдики⁵⁶. Свій виклад автор починає із дефініції понять “геральдика” та “герб” і з'ясування їх етимології. Відмітимо, що у роботі відсутнє єдине чітке визначення геральдики як окремої науки чи допоміжної історичної дисципліни, натомість по тексті розкидано кілька означень, які повинні були розкрити суть її змісту та завдань у різні періоди часу. Так, на перших сторінках геральдику потрактовано як дисципліну, що пояснює виникнення і розвиток гербових знаків, інформує про розвиток та місце конкретного гербового образу / картини у сукупності іншого такого роду матеріалу, дисципліну, що окрім пояснення й історії гербів, вивчає правила описування і творення геральдичних знаків та образів за стилями мистецтва та археології⁵⁷. Далі по тексті йдеться про те, що у зв'язку із зростанням числа геральдичного матеріалу за рахунок різного роду емблем та символів, геральдика еволюціонує в науку про “загальне знаківництво” – семіотику, яка включає до свого складу й власне гербівництво. Різниця між знаківництвом у “ширшому значінні того слова” та геральдикою як її частиною він вбачав у тому, що остання займається “гербовими знаками” середньовічного лицарства-шляхти, держав, монархів, вищого білого та чорного духовенства та їх інституцій, а деколи й міщан “як военнотдатних мужів”⁵⁸, натомість до об'єктів зацікавлення знаківництва відносяться й ряд інших емблем та символів, таких як різного роду передгербові знаки (тамги, тартани, руни), знаки власності міщан та ремісничі знаки, філіграні, екслібриси тощо. Розвивалась геральдика спочатку як суто практична дисципліна пов'язана із потребами лицарства і лише після втрати практичного значення стала на шлях наукового розвитку⁵⁹. Вказувалось, що геральдика окрім того, що відіграє важливе значення в історичних пошуках, подаючи відомості та аргументи до з'ясування тих чи інших подій та фактів, може бути ключем до пізнання соціальних відносин окремих народів на передісторичному та історичному етапах, спричиняється до пояснення суспільних перетворень, надалі слугує у сучасній практиці герботворення, наприклад при творенні та використанні державних гербів, прапорів, розробкою ескізів нагород та відзнак тощо.

Говорячи про історію гербових знаків та їх еволюцію⁶⁰, автор починає від часів античності, коли власне і з'явилась практика вживання такого роду символів, які ми тепер трактуємо як передгеральдичні. Зупинившись окремо на теоріях походження геральдичних знаків, І.-Ю. Шпитковський поділив усіх дослідників, що займалися цим питанням на дві групи: тих, хто виводив ці знаки з символів, вміщених на прапорах (хоругвах), які сюзерени надавали васалам, та тих, які бачили їх джерелом напечатні знаки. (Сам І.-Ю. Шпитковський не висловився тут на підтримку якоїсь із цих двох теорій). Колискою гербів дослідник називав Західну Європу, а часом їх повстання період виникнення і розвитку середньовічного лицарства, представники якого у якийсь час “замилувались” символічними візерунками та прагнули за їх допомогою виокремити себе серед інших, позначити ними предмети своєї власності⁶¹.

Загалом періодизація розвитку геральдики бачилась І.-Ю. Шпитковському наступним чином: **класична доба** – XII–XIV ст., час появи та виникнення гербів за доби хрестових походів; **середня доба** – друга половина XIV–XVI ст., коли герби зі зброї поступово переносяться на предмети побуту, стають предметом вивчення та поступово підпадають мистецьким впливам; **період занепаду** – XVII – перша половина XIX ст., час бароко і просвітництва, ознаменований суттєвою переробкою

гербових зображень (“гербової картини”), появою неестетичних та неперемінливих (“нерозбірчливих”) зображень та різних гербових додатків, хоча герби поступово втрачають своє значення, однак у той же час це й період, коли геральдика “стає предметом мистецтва і науки”, виникають геральдичні теорії, твориться геральдична термінологія (“геральдична мова”) повстає кодекс незмінних геральдичних правил; **період відродження** – друга половина XIX–XX ст., коли з розвитком історії мистецтва “виходить стремління до відродження геральдики, до заведення ладу в геральдичному ділі згідно з принципами класичної геральдики, з історичною археологією та властивого стилю мистецтва”, а метою “відновителів” геральдики стає усунення фантазійних елементів та підкреслення історичного чинника та його значення в еволюції дисципліни⁶².

Розповідаючи про історію розвитку геральдики як суми певних знань⁶³, а потім як наукової дисципліни І.-Ю. Шпитковський докладно аналізує її джерела, перейшовши від загального поділу на письмові, ілюстративні (“образові”) та усні до більш детального огляду кожної з груп та характеристики окремих типів джерел. Зокрема письмові джерела він поділяв на звичайні письмові (аннали, хроніки, світські та церковні документи, різноманітні геральдичні і генеалогічні записи, записки на маргінесах книжок, панегірики, надгробні проповіді, епітафії та інші написи) та середньовічні геральдичні пісні. Ілюстративні пам’ятки було поділено на наступні групи: а) нумізматично-медальографічний і сфрагістичний матеріал; б) пам’ятки історичної археології – середньовічна зброя, хоругви, прапори військових та церковних і ремісничих корпорацій; в) чорно-білі (“однobarвні”) та кольорові (“многобарвні”) рисунки і малюнки у геральдичних кодексах (Wappenrollen, Wappenbücher, Wappendiplome), гербові надання з мініатюрами, відповідні малюнки на твердих матеріалах і т. д.; г) зображення гербів, вміщені на полотні, килимах, диванах, вишивки та гаптування; д) пластичні зображення (скульптура, гравюра, різьба по дереву та каменю, інкрустація по металу, тиснення в глині тощо).

Загальна схема становлення геральдики як науки за І.-Ю. Шпитковським йшла наступним чином: від усної традиції герольдів – до перших гербових довідників, від викладів геральдики в університетах, де їй було надано прикмет науки – до виникнення геральдичних товариств, видання фахових журналів. Наголошувалось, що першими, хто мав справу з гербовим матеріалом під час лицарських турнірів та різного роду церемоній були герольди. Власне вони, як можна зрозуміти з логіки викладу автора, базуючись на усній інформації розпочали процес укладення перших гербових книг та сувоїв або ж вміщували відповідні відомості на сторінках більш розлогих історичних праць – хронік. До найдавнішого такого роду студій віднесено роботи Матвія Паризького (XIII ст.), Ульріха фон Ріхенталя (XV ст.), Жюльєн де Був’є Беррі (XV ст.) та ін. У подальшому на їх основі почалось творення гербовників (“гербарів”). Нагадавши їх характерні ознаки (подання історії, описів та / або зображень гербів, списку родин, які ними користувались) І.-Ю. Шпитковський перераховував близько десятка найвідоміших англійських, французьких, німецьких робіт та назвав їх авторів. Поруч із простим збором та описом гербового матеріалу з’явилися й праці середньовічних юристів та теологів, дослідників ранньомодерного часу, які поставили геральдику на наукову основу. Серед таких вчених названо Бартоломея (Бартоло) де Сассоферрато (1314–1357, автор трактату “De insignis et armis”), Йоганна Роте (1360–1444, “Ritterspiegel”), Фелікса Геммерліна (1388–1460, “De nobilitate et rusticitate dialogus”), Клементя Принсольтя (“Traité du blason”), Бартоломея де Шасенью (1480–1541, “Catalogus gloriae mundi”), Сильвестра Петра Санкта (1590–1647, “De Symbolis heroicis”), Георга Гарсдерффера (1607–1658). Серед дослідників наступних часів особливо відмічалася діяльність Філіпа Шпенера (1635–1705), який активно вивчав історичний розвиток гербів, а його роботи (“Historia insignium illustrium seu Operis heraldici pars specialis”, “Insignium theoria seu operis heraldic pars generalis et specialis”) заклали основи геральдичної теорії, Йоганна Гаттерера (1727–1799, “Abriss der Heraldik”), Едуарда Закена (1825–1883, “Katechismus der Heraldik”), Карла Фелікса Гауптманна (1856–1934), ряду інших дослідників XIX – першої третини XX ст.

Завершуючи огляд геральдичної літератури, І.-Ю. Шпитковський переходить до короткого огляду так званого гербового права – сукупності правових норм та звичаїв, що визначають права окремих осіб володіти, використовувати та розпоряджатися гербом. Історію та теорію гербового права у свій час вивчав згаданий німецький правник К. Ф. Гауптманн, автор праць “Das Wappenrecht der Bürgerlichen” (Bonn, 1882) та “Das Wappenrecht” (1896). Очевидно, під його впливом такого роду матеріал вмістив у своїх лекцій і І.-Ю. Шпитковський. Йшлося тут головно про правові норми щодо надання та вживання гербових знаків у Європі представниками різних станів та соціальних груп, їх успадкування, норми, пов’язані із nobilitaцією, adптацією, “покращенням” або ж наганою гербів.

Виклад формальної геральдики (“Блазонування герба”) попереджується вказівкою на відповідну літературу та зазначенням, що обстеження гербових знаків можна вести різними методами, у тому числі і блазонуванням. У цій частині перераховано та охарактеризовано основні частини повного герба (щит, шолом, корона, шоломовий клейнод, щитотримачі – “прибічники”, “підтримувачі”), наголошено на геральдичних правилах та законах, символіці кольорів та фігур тощо. Не торкаючись детально її змісту через очевидну повторюваність із будь-якими іншими такого роду працями, зазначимо що інтерес вона становить насамперед з огляду на термінологію, яку вживав дослідник. Поряд із текстовими описами містяться схематичні малюнки і зображення, виконані автором або ж його помічниками.

Значна частина тексту⁶⁴ присвячена польській геральдиці та її джерелам, характеристиці відповідної геральдичної системи та гербового права, відповідній літературі. Розповідь про польську геральдичну систему І.-Ю. Шпитковський попереджує вказівкою про те, що на польські та чеські землі середньовічні рицарські традиції та звичаї, у тому числі і вживання гербів, прийшли із Західної Європи, а вже від західних слов'ян були перенесені на східнослов'янські території. Тим не менше, в кожній з цих частин Європи через особливості політичного розвитку, індивідуальну вдачу слов'янських володарів та інші локальні обставини по різному сприйняли ті чи інші елементи цієї лицарської культури. Це знайшло своє відображення і у різниці між західноєвропейською, західнослов'янською та руською (українсько-російською) геральдичними системами, хоча все ж головна різниця, на думку дослідника, помітна між західною (“романсько-германською”) та слов'янськими системами⁶⁵.

Нагадаємо, що про таку різницю І.-Ю. Шпитковський згадував у працях 1930-х рр. Ще тоді він наголошував на тому, що для польської геральдичної системи характерними є а) колективний, родовий характер гербів, що можна пояснити силою родової шляхетської організації у Польщі у момент потрапляння туди гербів, та б) так звана двобічність гербу, коли поряд із зоровим зображенням (“*godło*”) присутній слуховий знак – клич (“*zawołanie*”). До цих двох ознак тепер були додано в) безсистемність чи то безгеральдичність польської геральдики, що полягала в довільності блазонування та гербового права через брак розвинутого інституту герольдів та суворих гербових законів та г) нез'ясованість характеру польського гербового знаку “з етнографічного боку”. Під останнім розумілось те, що з усього конгломерату польської геральдики до того часу так ще й не було вилучено гербів та гербових знаків західноєвропейського, чеського-угорського (“чесько-мадярського”), литовсько-українського походження та “певної домішки татарського елемента”⁶⁶.

Аналіз джерел польської геральдики вчений розпочав із згадок про сфрагістичні пам'ятки, яким він традиційно надавав важливого значення, а далі перейшов до огляду пластичного (надгробні плити із гербовими зображеннями) та ілюстративного матеріалу, найдавніших геральдичних рукописів (нотаток, записок, праць), хронік, гербовників, опублікованих актів та документів, та завершив згадкою про матеріали, віднайдені та опубліковані у міжвоєнний період Геленою Полячкувною (1881–1942). Огляд історії гербів, гербової справи (так зване “історизування геральдики”)⁶⁷ та гербового права у Польщі⁶⁸ супроводжувався примітками про особливості цих процесів на українських землях та окремими фактами з історії української шляхти. Короткий виклад історіографії польської геральдики⁶⁹ – від перших гербовників до робіт авторів міжвоєнного періоду (В. Семкович, Г. Полячкувна, К. Соханевич), періодичних та серійних видань геральдичних товариств – було подано у хронологічному порядку із короткою характеристикою праці або ж її наукового доробку автора.

Усього кілька сторінок у тексті лекцій відведено чеській геральдиці⁷⁰. Згадана вона, очевидно, тому, що І.-Ю. Шпитковський відносив її разом з польською до західнослов'янської геральдичної традиції. Вчений констатував, що чеська гербова система, яка перебувала під сильним впливом німецької геральдики, є перехідною ланкою до польської, а герб у чехів є не родовим, а особистісно-родинним знаком. Доповнювали відомості про чеську геральдику згадки про найбільш важливі праці її дослідників (Б. Папроцького, Р. Й. Міравілья-Кривеллі (1833–1890), Мартіна Коляжа (1836–1898), Войтіха Краля з Добрей Води (1844–1913) та діяльність Чеського генеалогічного товариства.

Більш розлого було розглянуто історію гербів у Росії. Почавши з короткого перерахунку найважливіших історіографічних позицій, автор перейшов до нагадування різниці між західноєвропейською та руською (тобто, як бачили вище, “русько-українською”) геральдичними системами, поновно наголошуючи, що для останньої є характерним не індивідуальний, як на Заході, чи родовий як у Польщі, а індивідуально-родовий характер, коли гербові знаки слугують не лише для відрізнення однієї особи від іншої, але й вказують на її родові походження. Ще однією відзнакою руської системи є те, що ініціатива у просуненні геральдичної справи виходить від держави, а тому

й державна геральдика йшла перед геральдикою родовою. Джерелом руських гербів були напечатні знаки, які пізніше перейшли на щити. У той же час родинні символи великих київських князів радше треба розглядати як знаки приватної власності, а не гербові знаки “в стислім розумінні того слова”⁷¹.

Огляд російської геральдики супроводжується зауваженням, що зацікавлення гербами та геральдикою у Росії почалось набагато пізніше ніж у західних сусідів, а до широкого їх розповсюдження, починаючи з XVIII ст., спричинились дипломатичні контакти. Державний герб на Русі (так в тексті. – О. Ц.) веде свій початок з XIV ст., коли на печатках московських та руських князів з’являється зображення вершника з мечем, що перемагає змія, і лише пізніше, з кінця XV ст. державним гербом стає чорний двоголовий орел. Кілька сторінок тексту було відведено огляду російських гербовників, гербів російських міст, діяльність російської Герольдії та геральдистів, наприкінці коротко згадано про державні та міські герби СРСР⁷².

Завершують текст лекцій І.-Ю. Шпитковського нотатки щодо української геральдики⁷³. Ми пам’ятаємо, що погляд на історію її розвитку вчений виклав ще у рефераті, зачитаному на засіданні НТШ на початку 1930-х рр., а окремі моменти проартикулював у “Шептицькіяні”. Зауваги щодо розвитку та становлення української геральдики зустрічаються й в інших частинах викладів, наприклад під час огляду наукової полеміки щодо походження польських гербів. Тепер же І.-Ю. Шпитковський вказує, що з усіх геральдичних систем українська дається чути про себе у літературі найпізніше, аж у другій половині XIX ст., і то “пасивно”, тобто у працях закордонних вчених, які дискутували між собою, а не вітчизняних істориків. Пояснюється це на думку автора тим, що українських істориків, які б займалися виключно цією дисципліною попросту не було, та й українського геральдичного матеріалу так і не було зібрано за якоюсь певною системою. Звідси невирішеність питання відносно характеру української геральдики та генезису її знаків – були вони сфрагістичної чи геральдичної природи, знаками приналежності до шляхетського стану чи знаками приватного володіння, якими могли володіти й представники й інших верств.

Попри підмічену відсутність серйозних теоретичних праць з української геральдики, автором було перераховано ряд зарубіжних та вітчизняних дослідників, які у своїх роботах, більшою чи меншою мірою, торкались згаданої тематики: Ю. Крашевського, який перший запримітив схожість “західно укр.[аїнських] гербів” зі скандинавськими рунами; Й. Лелевеля, на думку якого основу багатьох українських гербових знаків становлять кириличні букви; О. Даровського, розвідка якого “становить першу пробу в польській літературі збірки укр.[аїнських] гербових знаків, хоч не переведеної в чисто науковий спосіб, а лише в схематичних зарисах”, Ф. Пекосінського, О. Яблоновського, Б. Барвінського (у тексті роботи фігурує як “Богдан Александрович”), О. Лаппо-Данилевського, К. Болсуновського, М. Кордубу, В. Модзалевського та В. Лукомського, І. Крип’якевича, М. Голубця та ін.

Переходячи далі до “теоретизування” над українською геральдикою І.-Ю. Шпитковський виділив її характерні риси: а) попри сильні впливи західних та східних сусідів на формування української геральдики для її знаків найчастіше вживано кириличних букв у формі геометричних фігур; б) наявність на українських гербах виконаних у візантійському стилі зображень святих та портретів історичних осіб; в) еволюція гербових зображень (“змінчивість геральд.[ичної] картини”), прикладом якої є уподібнення кириличних знаків на гербах до польських геральдичних знаків; г) відсутність легендарної традиції в українських гербів, які належать до індивідуально-родової групи, а поле їх щита переважно сине; д) захоплення (“любуння”) української геральдики “обильною арматурою” та ініціалами на полі щита⁷⁴.

Враховуючи вищеназвані риси та зважаючи на особливості часового розвитку української геральдики автор пропонував поділити усі герби на кілька груп: 1) давні князівсько-лицарські герби з рунічно-кириличними знаками; б) “боярсько-шляхоцькі” герби, уподібнені до польських в) “іконографічно портретові” герби духовних осіб та інституцій (“церковні (духовні)"); г) козацькі герби, на яких доволі часто вміщувалась зброя (“арматура”); д) міські та, окремо, е) герби земель і міст, що містять фігури та предмети астрономічно-ботанічного характеру або гербові знаки шляхетських власників⁷⁵.

До загального викладу української геральдики було віднесено й короткий огляд українського прапорництва (“Про прапори українних шляхти і козаків”). Йшлося як про прапори та хоругви руських князів, панів та земель (“повітів”), так і про вживання корогов реєстровими козаками, “прапорчики”-хусточки над могилами загиблих козаків тощо⁷⁶.

На завершення огляду української геральдики І.-Ю. Шпитковським було намічено ряд завдань для наукових розслідувань над українською геральдикою, зокрема подальше зібрання геральдичного матеріалу разом з відповідним генеалогічно-географічними відомостями щодо їх власників, особливо

щодо боярських родів українського походження; проведення роботи по виокремленню українських родів від прийшлого шляхетського елементу; звернення особливої уваги на сфрагістичний матеріал, оскільки, правдоподібно, герби української шляхти виникли саме з нього; звернення уваги дослідників на часту зміну гербів українського можновладства, як було, наприклад, із князями Збаразькими; вивчення можливого впливу на генезу українських гербів татарських тамг та інших символів східних народів; виявлення та публікація джерельного матеріалу; укладення сфрагістичного атласу українських земель; систематизація раніше введеного в обіг сфрагістичного та геральдичного матеріалу; подальше опрацювання письмових джерел (наприклад, поборових квитанцій, клейнодних (гербових) записок та матеріалів виводів чи наган шляхетства із львівських архівів) та ілюстративного матеріалу (кінських тавр польського війська з XIV–XVII ст.) тощо.

Такими були основні положення курсу геральдики, викладені І.-Ю. Шпитковським у лекціях студентам-історикам. Підготований на значній історіографічній базі безперечним фахівцем у цій справі курс заслуговує доволі високої оцінки та вигідно відрізняється рівнем підбраного матеріалу та фактажу. Попри певні запозичення та перегукування із такого ж роду працями німецьких, польських чи російських авторів, про які сам автор повідомляє у тексті, і які в тій чи іншій мірі присутні у більшості навчальних підручників чи посібників, лекції І.-Ю. Шпитковського цікаві з кількох причин. По-перше, вони ретранслюють погляди вченого на проблематику, яка практично до того часу не досліджувалась в українській історіографії. Йдеться про українську геральдику як явище історичне, так і історіографічне. По-друге, І.-Ю. Шпитковський був одним із перших вітчизняних вчених, які спробували перейти від простого збору та опису відповідного матеріалу до ширших теоретизувань та творення більших чи менших синтез на полі української геральдики. Можна погоджуватись чи відкидати ідеї вченого щодо походження українських гербів чи ознак української гербової системи, однак сама постановка питання про необхідність виділення цих ознак, окреслення завдань, які слід вирішити українським геральдистам виглядала у 1930–1950-х рр. революційною. До того ж, на відміну від інших подібного роду студій радянського періоду⁷⁷, у лекціях І.-Ю. Шпитковського значну увагу звернуто саме на європейський і український, а не російський чи радянський матеріал. Зі зрозумілих причин, автору довелося виклад історії гербів та гербових знаків давньоруського періоду віднести до тієї частини, яка стосувалася російської геральдики, частіше вживати термін “руський”, а не український по відношенню до княжих часів, однак це аж ніяк не було відмовою від власних поглядів, а лише даниною часу, платою за можливість взагалі донести будь-який український матеріал до студента. По-третє, лекції з геральдики І.-Ю. Шпитковського та його “Шептицькіяна” важлива з точки зору формування української геральдичної термінології. Вченому доводилося діяти на полі, яке до нього практично ніхто не розробляв. Лише пізніше, у 1965–1967 рр. до цієї проблематики звернувся Роман Климкевич (“Замітки до української геральдичної частини. Ч. 1–16”⁷⁸), а у XXI ст. Я. Іщенко⁷⁹ і Є. Чернецький та А. Кобилянський⁸⁰. Звідси деяка неоконкретність окремих геральдичних термінів, які виглядають як прямі кальки німецьких чи польських слів, та й звучать незвично для сучасної української історіографії.

Зрозуміло також, що у такому вигляді – як з огляду на змістовне наповнення, так і мовні та термінологічні особливості, праця І.-Ю. Шпитковського не могла побачити світ ні у якості загальноукраїнського підручника, чи навіть посібника для “внутрішнього вжитку”⁸¹, а тому й залишилась у рукописі. Її ж можлива поява у 1950-х рр., часі вкрай бідному на роботи з ділянки спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін, була б вкрай важливою, а у нас у руках був перший український навчальний посібник з геральдики, якого ми не маємо до наших днів.

Додаток А⁸². Чернетка програми лекцій з геральдики. Автограф⁸³.

1. Вступ. Г[еральди]ка, [...] історія розвитку.
2. Джерела і значення Г[еральди]ки для наук.[ової] історії.
3. Різниця м.[іж] сист.[емами] Зах.[ідної] Європи й Словян взаг[алі].
4. Г[ер]би у Зах.[ідній] і Сх.[ідній] Ук[раїні] (русс.[ькі] і укр.[аїнські]).
5. Про виникнення г[ер]бів.
6. Методи обсліду г[ербових] знаків.
7. Блазонування г[ербів], наоч.[ні] і слух.[ові] зн.[аки].
8. Надавання, поліпшен[ня] г[ербів] і “нагана”.
9. Власники г[ербів] за їх соц.[іальною] принал[ежністю]. Лицар.[ські], дух.[овних], міста, т[оварист]ва, цехи, індив.[ідуальні] г[ерби].

10. Наявн[ість] г[ербів] на матеріалах воєн.[них], лицар.[ських], приват[них].
11. Правн.[иче] значення г[ербів], судові записи.
12. Чеська і поль[ська] гер[альди]ка, наукова полеміка генези.
13. Іст.[орія] розвит.[ку] руськ.[ої] (рос[ійської]) за Іва.[на] III–IV та XVI–XVIII [ст.].
14. Г[еральди]ка на У[краї]ні. Спори на генезу г[ербів] Укр.[аїни].
- 15а. Характ.[еристика] герб.[ових] знаків, наук.[ове] опрац.[ювання].
- 15б. Г[ерби] за Рад.[янської] Влади. Постанова їх 1918 р.
16. Експурсія до музею.
17. Метод опису г[ербового] матер.[іалу].
18. Письмові вправи.
19. Корректа [письмових вправ].
20. Огляд г[ербових] знаків Сф.[рагістичного] Музею.

Додаток Б. Білети з питаннями на іспит з геральдики. 1952 р. [Львів]. Автограф⁸⁴.

№ 1.

1. Значення сл.[ова] “геральдика”, круг її заінтересування. Етимол.[огічний] вивід терміну “герб”.

2. Польс[ь]кі гербарі XVIII/XIX. вв., їх відміна від гербарів попередніх вв.

3. Роди корон [...] ⁸⁵, як пристрійки до геральд.[ичних] шоломів. Чим різні одно від одної?

№ 2.

1. Назвати науки, споріднені з наук.[овою] геральдиккою й чому?

2. Наукові полеміки сілезьких й краківських учених відносно герб.[ових] знаків.

3. Важніші “пристрійки” геральдичної картини.

№ 3.

1. Історія геральд.[ичної] дисципліни й її значення.

2. Гідрографічна й дівіністична теорія походження гербових знаків.

3. Слухова часть гербу – клич, в порівнянні зі зоровою частию.

№ 4.

1. Роди геральдичних знаків, в їх істор.[ичному] розвитку (семіотика а геральдика).

2. Польська геральдика на ступені науки, види її наукової діяльності.

3. Види державних гербів, в загальному.

№ 5.

1. Розвиток геральдики як науки, її діяльність, засоби й види – загально.

2. Чеська геральдична система, у відношенні до зах.[ідно] європейської й польської геральд.[ичної] системи.

3. Важніші джерела й література руської геральдичної системи.

№ 6.

1. Періодизація історії західн.[о]-європейської геральдичної системи.

2. Пояснення терміну “блазонування” гербів. Предмет й обсяг ділання цієї част.[ини] геральдики.

3. Характеристика руської геральдики, в порівнянні з зах.[ідно]-європ.[ейською] та зах.[ідно] слов.[янською] системами.

№ 7.

1. Воєнні знаки (signum) та печаті, як елементи генези герб.[ових] знаків.

2. Важніші частини гербової картини.

3. Російський держ.[авний] герб, історія його знаків.

№ 8.

1. Країни й час уродин й розвитку гербових знаків.

2. Щит (геральдичний) його форми й частини.
3. Важніші російські гербовники.

№ 9.

1. Джерела до захід.[но]-європейської геральдики та перші автори геральд.[ичної] дисципліни.
2. Поділ гербових знаків та їх характер й стиль.
3. Державні герби за Радянс.[ької] Влади.

№ 10.

1. Герольди, їх значення, їх ролі.
2. Три важніші правила геральдичні.
3. Герби півн.[ічно]-руських городів.

№ 11.

1. Методи наукового обсліду гербів.
2. Важніші роди й способи поділу⁸⁶ герб.[ового] щиту.
3. Російські герби приватних осіб.

№ 12.

1. Гербове право на Зах.[оді] Європи. Ступені гербованих.
2. Гербові щити “благородні” (достойні) а “обтяжені”.
3. Російська геральдика на висоті “науки”, види її діяльності.

№ 13.

1. Перші катедри дисципліни геральдики по Зах.[оду] й Сході Європи – геральд.[ичні] товар.[иства], журнали.
2. Рангування піль (полів) щитових в зложених гербах.
3. Практичне значення знання геральдики.

№ 14.

1. Характеристика польської геральд.[ичної] системи, її відмінність від зах.[ідно] європ.[ейської] системи.
2. Спосіб зазначення віку синів на гербі лицаря батька.
3. Гербові знаки на предметах вказують історію роду й біографічні дані їх власників.

№ 15.

1. Джерела польської геральдики.
2. Проба характеристики україн.[ської] геральдики.
3. Клейнод: роди й його складові частини.

№ 16.

1. Турніри, елемент розвитку гербових знаків. Герольди.
2. Символічні знаки геральдичних барв: текстилю, металів і хутер.
3. Наукова полеміка відносно генези укр.[аїнських] гербових знаків.

№ 17.

1. Jus caducum. Кари за зловживання гербів.
2. Важніші пристрійки гербового образу.
3. Збірки українських гербованих пам'яток (печаток, прапорів, козац.[ької] зброї.)

№ 18.

1. Scartabelat. Найкращі польські гербарі XIX/XX в.
2. Оплічча гербового образу.
3. Завдання будучих працівників над геральдикою України.

**Додаток В. Уривок із тексту лекцій І.-Ю. Шпитковського.
Українська геральдична система.**

Із усіх геральд.[ичних] систем найпізніше дається чути про себе в пасивній⁸⁷ формі україн.[ська] геральд.[ична] система в аж 2/2 XIX в. і то за ініціативою іноземних учених під час їх наукових різких спорів між собою. Україн.[ських] істориків, щоб виключно займались над сею дисципліною не було, а геральдичного матеріалу ще й досі не почато збирати за якоюсь системою.

Перший Й. І. Крашевський польський письменник, 1858 р. зазначив схожість західно укр.[аїнських] гербів зі скандинавськими рунами. Борейко і Новосельський ставляють гіпотезу, що деякі укр.[аїнські] герби подібні до індійських сварг або татарських тамг. Лелевель зазначає, що основою багатьох укр.[аїнських] герб.[ових] знаків становлять основу кирилических букв а саме: П(окой), М(ислите) і Т(вердо), що значать “печатъ”; “метка”, “тайна”. Сю теорію А. В. Даровський⁸⁸ прийняв у своїй недокінченій роботі з такою поправою, що букву Т розуміє як ініціал слова тавро тобто печать (sigillum). Ця робітка Даровського становить першу пробу в польській літературі збірки укр.[аїнських] гербових знаків, хоч не переведеної в чисто науковий спосіб, а лише в схематичних зарисах.

Проф. Ф. Ф. Пекосінський на основі рунологічних праць: популярної Oberländera і основної праці Wimmera, ставляє тезу істинності рунічних знаків серед укр.[аїнських] і польс.[ьких] гербів в своїм творі: “O powstaniu społeczeństwa polskiego w ww. śr.” В кілька літ пізніше підтверджує свою тезу в двох наступних працях “Obrona hipotezy najazdu...” та “O dynastycznym szlachty polskiej pochodzeniu” (1888). Ці дві праці дані на основі зібраного сфрагістичного матеріалу в приватних збірках Z. Radziwińskiego і W. Rulikowskiego⁸⁹.

Проти його тої теорії виступили Стан. Смолька і Стослав Лагуна, стверджуючи що 2/3 польс.[ьких] гербів є суто укр.[аїнського] походження. Олександр Яблонівський твердить рішучо, що укр.[аїнські] герби творять окремий герольд.[ичний] матеріал з візантійським віддінням. Проти рунічної гіпотези виступили деякі укр.[аїнські] історики (між іншим Богдан Александрович) та російський Лаппо-Данілевський⁹⁰. Але для того, що не було призбраного за науковими методами геральд.[ичного] матеріалу, ані теоретичних праць над укр.[аїнською] геральдикой тому україн.[ські] вчені не могли дати вичерпуючі відповіді на дану тему.

Для того не рішено питання відносно характеру укр.[аїнської] геральдики та не вияснено, чи даний матеріал є сфрагістичної, чи геральдичної природи або чи се знаки шляхетства⁹¹, чи теж знаки приватного посідання, які могли мати і інші верстви суспільні, особливо в часі до XIV віку.

З дрібних матеріалів або робіток писаних по укр.[аїнські] або російськи згадати можна кілька пр.[аць] Кондакова про старі перстені, Болсуновського про пломби, Александровича про кафельні пам'ятники з XVIII в., про видані вірші на герби деяких укр.[аїнських] родів в печерських виданнях з 1617–30 р., з вихідною статтею Памви Беренди, т. є. рід гербів Плетинецького, Копистинського, з Хоткевичів Корецької⁹².

Деякі дрібні замітки дотично до укр.[аїнської] геральдики в працях Ленніченка, Дашкевича, Кордуби. Згадати б про Юзефовича каталог православної шляхти та про їх перехід на католицтво.

Аж новішими часами появляється поважніші геральд[ично]-генеалогічні твори Милорадовича: “Родословная книга Черниг. дворянства” СПб. 1901. Модзалевській В. А. “Родословникъ” т. I–IV. 1908 р., Тройницького С.: “Про гербові девізи русского і польського дворянства”, 1910. В. К. Лукомський і Модзалевський: “М[ало]-росс.[ийский] гербовникъ”. 1914 р.

(Олівцем з боку зазначено: “Матеріал до укр.[аїнських] прапорів до козаць[кої] старови[ни] Бажанив (? – О. Ц.) і програм...[...] деякі важніші ціхи зазначені укр.[аїнської] гер[альдики]”.)

Внизу далі дописано “Голубець Золота к[нига] укр.[аїнських] дворян”, на звороті аркушу “з галиц.[ьких] укр.[аїнських] робіт Крип'якевич, Томашівський, Голубець, Білецьк., Б. Александр.)

З польської літератури, що подають багатий поважніший матеріал до укр.[аїнської] геральд.[ичної] генеалогічної дисципліни: се гербарі Бонецкого, Урусського, що оперуються на джерельному матеріалі та згадуван[ий] вже вище “Nomenclator” Kojałowicza доведений до букви К та дуже важне є: Осв. Бальцера “Genealogja Piastow” та Jabłonowski A. Atlas ziem ruskich до укр.[аїнської] шляхти на переломі XVI і XVII вв. з його Źródła dziejowe кільканадцять [...].

Про прапори українних шляхти і козаків. Про деяку літературу про найдену коругов з часів Київ.[ських] вел.[иких] князів, її описах (? – О. Ц.) зд. – я згадував; в наших літописах є часті згадки про прапори й княжі коргуви, жалко, що їх вид, знаки й краска не подавані.

(На звороті “Пригадати треба ще кроніку Ріхенталя зі Собору в Констанції, гербар арсенальський в Парижі, кроніки Кромера, Бельського та др. Івана Бойнічича, про які вже була згадка”).

Про знаковий матеріал та літературу згадаю коротко робітки Н. Максимовича “Избранные эмблеми”. 1811. Є вістка про 20 хоругв Федька кн Несвідського що мали забрати поляки⁹³.

В інструкціях литовських делегатів на сейм⁹⁴ 1563/4 говориться про корогви (vexilla et insignia) В.[еликого] кн.[язівства] Литовського: “княжат, панів і повітів”, та їх бажання, щоби були на почесних місцях м.[іж] польськими.

Деінде чуємо про “брянські”(? – О. Ц.) стяги.

Помірковані козаки (Байбуза, і ін. кон. XVI. в.) просять у польського правительства корогви як “мали перед тим у короля Степана”. Маємо відомості з “Tagebuch-y des Erich Lassota v. Steblau”, з його подорожі на Запорізьку Січ, 1594. р. (вид. 1866) про 16 (–?) прапорщиків на [...] та що кождий полк мав свою хоругв.

Деінде про гербові корогви (австрійського п[...]) у козаків.

Є згадка: що при стрічі Б. Хм[ельницьк]ого в Браสลаві (1650), козаки виходять з коругвами й бубнами. При облозі Вінниці (март 1651) згадуються “корогви”, які разом з в’язнями передавано Полякам.

Після Берестецької битви, віддано польському королеві корогви і бунчуки, між інш.[им]: китайського шовку блакитну корогву Руського воеводства, що була прибита до спису. (З реєстру речей взятих в козацькому таборі).

Деінде: мова про кільканадцять хоругв м.[іж] ними хоругв післану Яном Казимиром після його елекції та корогву Володислава: блакитну з орлом на ½ білої і червоної краски.

З часів Б. Хмельницького згадується про хоругв, кафтан і шаблю для Б. Хм[ельницьк]ого, прислані від Порти.

Збірки знамен укр.[аїнських] козац.[ьких] відділів зібрані є в дея[ких] укр.[аїнських] та росс[ійських] музеях, прим.[іром] збірка в Ермітажі, (ж. “Україна” 1920), в Духовн[ій] академії, передані з лохвицького повіту на Полтавщині, козацькі знамена в “Оружейній Москов.[ській] палаті”.

Збірка пам’яток по укр.[аїнських] козаках, що брали участь у відсичі Відня осіню 1683 р. під Сем.[еном] Палієм заховані в Historische Hof Muzeum der Stadt Wien. М[іш] реферат на істор.[ичній] секції Н.[аукового] Т-[оварист]ва Ш[евченк]а 1906.

В Перемишлі козацька 1649, полковника Бо[...], що його відбили в перемозі поль[сько]-німец. відділ перемиського каштел[яна] Herburt – в лат.[инському] соборі в Перем[ишлі].

(На звороті: “про “прапорчики”-хусточки на цментарі, на хрестах над гробами полеглих козаків”).

Шарн[...] “на хрестах, де поховані козаки висять з “клеймами” (з “клеймами” – знаками) платки”.

Такий прапор з кінним портретом висів на могилі Тимоша Хм[ельницьк]ого.

Далекий відгомін про лицарські турніри та взагалі про лицарство на давній Русі – пише Дашкевич ...”⁹⁵).

Як вище було сказано матеріали до укр.[аїнської] геральдики стали щойно збиратися в 2/2 пол. [овині] XIX ст., а проба наукових дослідів взглядно ставлення наукових теорів про неї почато щойно при кінці XIX ст. та з початку XX.

А що спеціальних теоретичних праць про укр.[аїнські] гер.[би] майже нема тому не з’ясовані ще є ознаки укр[аїнської] геральдики. Подам тільки кілька важніших ознак:

Тому, що Україна (головно Західна) підлягала впливам північним гоцьких і нормандзьких, з південного сходу – татарським, зі зах.[оду] чесько-польським, головно сілезьким, з півд.[ня] угорським, з тої причини ці геральдичні первні стрічаються в укр.[аїнської] геральдики.

Найчастіше одначе приходять кириличні букви в формі геометричних фігур, часто в сплетенім прямовиснім виді.

(На звороті “нахідка Ковальського копія з рунічними знаками на Волині в околиці Ковеля належить до найстаріших гоцьких письмових пам’яток на нашій землі”).

Друга характерна ціха укр.[аїнської] геральд.[ики] є то, що предметами укр.[аїнських] гербів є картини святих візантійського стилю, та портрети істор.[ичних] осіб.

Третя ціха змінчивість геральд.[ичної] картини пр.: застосування кириличного знаку і уподібнення їх до польських геральдичних знаків⁹⁶.

Укр.[аїнські] герби не мають легендарної традиції. Вони належать до індивідуально-родової групи і поле їх щиту переважно сине⁹⁷.

Українська геральдика любиться в обильній арматурі та частими ініціалами на полі щиту⁹⁸.

В укр[аїнській] геральдиці можемо перевести такий поділ: 1.) на князівсько-лицарські герби з рунічно-кириличними знаками⁹⁹. 2.) боярсько-шляхоцькі уподібнених до польських 3.) церковні

(духовні) є іконографічно-портретові. 4.) козацькі теж часті з арматурою 5.) мійські та Е) герби земель і міст астрономічно-ботанічного характеру або гербові знаки властителів шляхти пр.[иклад] Поділля – золоте сонце на лазуровім полі, Буковини – золота голово вола на синьому полі, Київ – [...] пізніше ангел зі золотим мечем на синьому полі, Херсонська губернія – руський хрест на синьому полі¹⁰⁰, Галич – три чорні галки одна над одною на синьому полі, Перемишль – медвідь ідучий вправо зі зіркою або хрестом над хребтом на синьому полі, Львів золотий лев зіпнятий на задніх ногах, передніми опертий на скелі, в лівий бік на синьому полі.

Тарнів – герб Мельштинських Леліва на синьому полі, Бучач герб Пілява, семикінцевий хрест Потоцьких на синьому полі.

Тих кілька фрагментаричних завваг подаємо до головних ознак україн.[ської] геральд.[ичної] системи.

Кілька побажань для наукових розслідувань над укр.[аїнською] геральд.[икою].

Для рішення цієї квестії треба

1.) Зібрання геральд.[ичного] матеріялу в сполуці з відповідними генеалогічно-географічними подробицями, особливо боярських родів укр.[аїнського] походження від XV в. почавши, з XIV в мало сподіваного матеріялу. (На звороті додано “найстарші устійнені Дідушицькі, Корчяки, Саси і Кердеї”. Ще додано “З Угорщини – у [...] самозрозумілі династичні роди. Поминаємо Пузини, Сапіги, Чарторийські, Вишневецькі, Заславські”).

2.) Докладніше відрізнення сих перших родів від тих що прийшли зі Сілезії з Опольчиком, з Малопольщі з Казимиром Великим, з Мазовії з Земовітом, з Угорщини Уруські Венгриновичі а навіть з Моравії (Яремовичі).

3.) Головним критерієм до обслідувань є печатки, з яких правдоподібно виникали герби укр.[аїнської] шляхти.

4.) Характерною прикметою є часті зміни укр.[аїнської] гербової картини (у Збаражських).

5.) Деколи шукати б генези укр.[аїнських] гербів у татарських тангах¹⁰¹.

6.) Що до жерел багато матеріялу посідає Александрівський Музей тепер Руський в Ленінграді.

7.) Дати б видавництво джерел укр.[аїнської] геральдики а в нім сфрагістичний атлас укр.[аїнських] земель, головно Червоно-руської, Волинської і Холмської, Белзької землі та Поділля по кінець Ягайлонів.

8.) Зібрати давніше виданий [...] матеріял: перстені, пломби, печатки боярів тих земель (часть печатей знана є з дипломатаріїв і документів Річчі Польської).

9.) Узгляднити геральдичні нотати Яна Замойського з річевими коментарями.

10.) Поборові квітанції головно з Белза, Холмщини і Волині, деякі з них опубліковані Пекосінським, Вітигом і Дзядулевичем.

11.) Зібрати рисунки кінських тавр з польського війська з XVI–XVII в. (Один попис з середини XVI в. знаходиться в р[у]к[о]п.[исному] відділі бувшої імператорської бібліотеки в Ленінграді [“rot jezdnych”] [...])

12.) Узгляднити помічні твори пластичного мистецтва до XVI в.: як церковні мальовила, надгробні релефи, памятникові епіграфії, епітафії і проче.

13.) Клейнодні (гербові) записки, що находились у Львівським земським архіві, деякі вже опубліковані.

14.) Матеріяли доказів шляхетства (выводів і наган) частина зібрана (Козіцким), доповнити б Белз, Холм, Волинь, Київ, Поділля.

15.) Справу укр.[аїнських] гербів треба трактувати в сполуці з елементами суспільно-географічної натури для обсліду гербового знаку і гербової картини, треба історизованія гербу¹⁰² під взглядом генеалогії роду і його географії (розміщення роду), то значить дати монографію роду і родин.

Вже згадано було про монографію (Попереднє перекреслено, дописано “З давніших родів маємо генеал.[огічні] праці монографію роду Дідушицьких, Дрогойовських. Маємо історію роду Олесницьких і кілька інших”. Дописано з боку в продовження: “та генеалог.[ічні] таблиці, кілька таблиць і генеал.[огічних] дерев маємо в Перем.[иській] Капіт.[ульній] бібліотеці”).

Додаток Г. Словник геральдичних термінів, вжитих у роботах І.-Ю. Шпитковського.

Терміни із праць І.-Ю. Шпитковського	Сучасні українські геральдичні терміни
гербова картина, гербовий рисунок, гербовий образ, гербовий візерунок	геральдичне зображення, гербове зображення
орденові стяжки	орденські стрічки
гербарі, гербовники	гербовники
зложені герби	складені герби
геральдичні краски, геральдичні барви	геральдичні кольори
пас	перев'яз
наріжник	верхній кут щита
Чуб (на шоломі)	клейнод
лабри	шоломовий намет
палки на коронах	зубці корон
затяжка ленти	девізна стрічка
прибічники, підтримувачі, щитодержці	щитотримачі
арматура	військове спорядження, зброя
опліччя	мантія

Примітки:

¹ Шуст Р., Целуйко О. Допоміжні/спеціальні історичні дисципліни у Львівському університеті імені Івана Франка (1939–2008) // Наукові зошити історичного факультету. Львівського університету. Зб. наук. праць. – Львів, 2009. – Вип. 10. – С. 188–198.

² Прокопів І. В. Історик гайдамацьких рухів Іван Шпитковський // Український історичний журнал (далі – УІЖ). – 1969. – № 10. – С. 100–101.

³ Йдеться про: Введенський А., Дядиченко В., Стрельський В. Допоміжні історичні дисципліни. Короткий курс. – К., 1963. Обговорення та критика цього посібника: Гордієнко Б. Обговорення короткого курсу посібника “Допоміжні історичні дисципліни” // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління (далі – НІБ АУ). – 1964. – № 4. – С. 79–82; Захарчишина П. Обговорення короткого курсу посібника “Допоміжні історичні дисципліни” // НІБ АУ. – 1964. – № 4. – С. 82–85; Вradій Н. Семінар з спеціальних історичних дисциплін // УІЖ. – 1964. – № 4. – С. 155–156; Целуйко О. Володимир Зварич і питання нумізматики в роботі теоретичного семінару з джерелознавства та спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін при Центральному державному історичному архіві УРСР у м. Львові // Наукові зошити історичного факультету. Львівського університету. Зб. наук. праць. – Львів, 2015. – Вип. 16. – С. 24–39.

⁴ Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника (далі – ВР ЛННБ). – Ф. 266 (Шпитковський Іван).

⁵ Див., наприклад: Шевченківський словник. У 2 томах. – К., 1978. – Т. 2; Енциклопедія українознавства. – Париж, Нью-Йорк, 1984. – Т. 10. – С. 3892; Скородинська-Шпитковська С. Український етнографічний, регіональний музей “Стривігор” в Перемишлі та його засновники // Перемиські дзвони. – 1994. – № 3. – С. 9–12; Її ж. Професор гімназійний. Про долю Івана-Юліяна Шпитковського // Поклик сумління. Всеукраїнський часопис

- “Меморіалу” імені Василя Стуса. – 1995, вересень. – № 26 (226). – С. 6; *Стеблій Ф. І.* “Стривігор” // Енциклопедія історії України. – К., 2012. – Т. 9. – С. 867.
- ⁶ *Купчинський О.* Іван-Юліян Шпитковський // Відомі та маловідомі постаті національної науки й культури. Вибрані статті та повідомлення. – Львів, 2011. – Т. 3. – С. 458–465; *Kurczyński O., Stępień S.* Szpytkowski Jan Julian // *Polski słownik biograficzny.* – Т. XLIX/1. – Zeszyt 200. – Warszawa; Kraków, 2013. – S. 47–49.
- ⁷ Архів ЛНУ. – Ф. Р-119. – Оп. 1. – Спр. 5413 (іншої нумерації – Оп. 2/Ос. – Спр. 139). – Арк. 10, 11–12 зв., 13–14 зв., 24.
- ⁸ Там само. – Арк. 8 зв., 37.
- ⁹ Там само. – Арк. 7.
- ¹⁰ Фігурує у документах і як Музей сфрагістики, геральдики і нумізматики, і сфрагістично-нумізматичний кабінет, і нумізматичний кабінет (Там само. – Спр. 5413. – Арк. 38, 67, 73).
- ¹¹ Спроби нострифікації докторського диплому Львівського університету чи отримання звання доцента у повоєнний період завершилися для вченого невдачею. Див.: Там само. – Спр. 5413. – Арк. 127.
- ¹² Там само. – Арк. 62–63, 69, 96, 97, 123, 128, 130–131, 136, 143, 145.
- ¹³ ВР ЛННБ. – Ф. 266. – Спр. 165. – Арк. 2.
- ¹⁴ *Шпитковський І.* Рукопись Бродовича: Widok przemocy // Записки НТШ. – 1908. – Т. LXXXII. – С. 180–181; *Його ж.* Матеріали до Коліївщини. V. Мемуар ржищівського тринітарія про Коліївщину // Записки НТШ. – 1908. – Т. LXXXIII. – С. 134–157; *Його ж.* Матеріали до Коліївщини. VI Мемуар Домініка Завроцького про Коліївщину // Записки НТШ. – 1910. – Т. XCVI. – С. 58–93; Т. XCVII. – 1910. – С. 26–73; *Його ж.* “Projekt konfederacyi chłopskiej” // Записки НТШ. – 1911. – Т. СІ. – С. 148–156; *Його ж.* Матеріали до історії Коліївщини. Мемуар Ігнатія Филиповича // Записки НТШ. – 1922. – Т. CXXXIII. – С. 85–98; *Його ж.* “Гайдамаки” Шевченка як пам’ятка Коліївщини // Збірник пам’яті Тараса Шевченка (1814–1914). – К., 1915. – С. 48–82.
- ¹⁵ ВР ЛННБ. – Ф. 266. – Спр. 131. – Арк. 1; Спр. 165. – Арк. 1, 6.
- ¹⁶ Згадки про контакти І.-Ю. Шпитковського та Л. Шептицького розкидані по сторінках самої праці.
- ¹⁷ ВР ЛННБ. – Ф. 266. – Спр. 165. – Арк. 6.
- ¹⁸ Такий термін вжив у листі до В. Щурата сам І.-Ю. Шпитковський. Там само. – Ф. 206 (В. Щурат). – Спр. 644. – Арк. 2 зв.
- ¹⁹ У листі до свого львівського приятеля Б. Барвінського І.-Ю. Шпитковський згадував, що своє дослідження веде “8–9 літ”. Там само. – Ф. 11 (Барвінські). – Спр. 3896. – Арк. 3 зв.
- ²⁰ Там само. – Арк. 7–7 зв.
- ²¹ Там само. – Ф. 206. – Спр. 644. – Арк. 4.
- ²² Там само. – Арк. 4, 5–6.
- ²³ *Шпитковський І.* Рід і герб Шептицьких. Ч. 2 (вісім геральдично-палеографічних нарисів і література). – Львів, 1939. – С. 87.
- ²⁴ ВР ЛННБ. – Ф. 11. – Спр. 3896. – Арк. 3 зв.
- ²⁵ *Шпитковський І.* Рід і герб Шептицьких // Богословія. – Львів, 1933. – Т. XI. – Кн. 2. – С. 98–110; Кн. 3–4. – С. 186–217; Львів, 1934. – Т. XII. – Кн. 1. – С. 27–44; Кн. 2–3. – С. 162–179; Львів, 1936. – Т. XIV. – Кн. 2–3. – С. 121–142; Кн. 4. – С. 237–250; Львів, 1937. – Т. XV. – Кн. 2–3. – С. 152–174; Кн. 4. – С. 253–263.
- ²⁶ Генеалогічна частина, вміщена на початку праці, доволі коротка (*Шпитковський І.* Рід і герб Шептицьких. – Ч. I. – С. 1–13), а своє обіцянки повернутися до її детальнішого огляду автор так і не виконав. Якщо розглядати дане дослідження як генеалогічну працю, то можна погодитись із висновком Ігоря Смутка про те, що її автор у подальших частинах “все більше сходить на манівці”. Див.: *Смуток І.* Родовід Шептицьких за матеріалами Перемишльських городських і земських актів XVI– першої половини XVIII століття // *Actes Testantibus.* Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича (Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Зб. наук. праць. – Вип. 20). – Львів, 2011. – С. 594.
- ²⁷ ВР ЛННБ. – Ф. 11. – Спр. 3896. – Арк. 3 зв.
- ²⁸ *Шпитковський І.* Рід і герб Шептицьких. Ч. I. – Львів, 1936. – 127 с., табл.; Ч. II (вісім геральдично-палеографічних нарисів і література). – Львів, 1939. – 93 с.
- ²⁹ *Шпитковський І.* Рід і герб Шептицьких. – Ч. I. – С. 6.
- ³⁰ Там само. – С. 27.
- ³¹ Там само. – С. 7.
- ³² ВР ЛННБ. – Ф. 206. – Спр. 644. – Арк. 2 зв.; Архів Івана Крип’якевича. – Спр. 311. – Арк. 5зв.–6.
- ³³ Хроніка Наукового товариства імені Шевченка у Львові за час від I.I.1931–30.IX.1932. – Львів, 1932. – Ч. 71. – С. 23.
- ³⁴ ВР ЛННБ. – Ф. 266. – Спр. 31. – Арк. 10; Спр. 94. – Арк. 2. Чому не вийшла згадана праця та чи була вона вповні готова встановити важко.

- ³⁵ Шпитковський І. Рід і герб Шептицьких. – Ч. I. – С. 78–79; Ч. II. – С. 85.
- ³⁶ Там само. – С. 27, 54, 55.
- ³⁷ Там само. – С. 54, 82.
- ³⁸ Там само. – С. 27–28, 61, 84.
- ³⁹ Там само. – С. 79.
- ⁴⁰ Там само. – С. 84.
- ⁴¹ Там само. – С. 68.
- ⁴² Там само. – С. 61, 86.
- ⁴³ Там само. – С. 89.
- ⁴⁴ “Геральдичного матеріалу до української геральдики небагато призбирано, ... щобільше багато того ж матеріалу пропало з нашої таки вини”. Див.: Там само. – С. 82.
- ⁴⁵ Там само. – С. 27–28.
- ⁴⁶ Там само. – С. 44.
- ⁴⁷ Там само. – С. 50.
- ⁴⁸ Про наявність рукопису такої праці дізнаємося із його наукового звіту з 1951 р. (Див.: ВР ЛННБ. – Ф. 66. – Спр. 31. – Арк. 11). Враховуючи, що у повоєнний період можливостей провадити наукові студії у згаданому керунку було набагато менше, може сміливо припустити що її було підготовано саме у 1920–1930-х рр.
- ⁴⁹ Шпитковський І. До іконографії та нобілітації Івана Могильницького // Записки НТШ. – Львів, 1930. – Т. С. Ювілейний збірник на пошану Акад. Кирила Студинського. – Ч. II. Праці історичні. – С. 311–319.
- ⁵⁰ В часі роботи у Бібліотеці Академії Наук у Львові І.-Ю. Шпитковський підготував дві доповіді, у яких розглянув історію та склад фондів бібліотек Народного Дому (“Опис складу рукописного фонду “Бібліотеки Народного Дому” на основі історії фондоутворювача з аналізом загальноісторичного процесу та економічно-політичних умов того часу”) та Наукового Товариства імені Шевченка (“Опис рукописних збірок Бібліотеки НТШ на тлі історії заснування цього товариства”). Одна з них опублікована О. Купчинським у якості додатку до біографічної розвідки.
- ⁵¹ Архів ЛНУ. – Ф. Р-119. – Оп. 2/Ос. – Спр. 5413. – Арк. 150.
- ⁵² Саме так, на нашу думку, доцільніше назвати збережені лекційні виклади, оскільки щоб стати повноцінним навчальним посібником чи підручником слід було б доповнити їх відповідним технічним та дидактичним апаратом.
- ⁵³ Дослівно: “гербові знаки обслідується методами 1. Історизовання 2. блазонування 3 застосовання гербу в мистецтві, ремеслі і практиці. 4. про гербове право”. Див.: ВР ЛННБ. – Ф. 266. – Спр. 45. – Арк. 110.
- ⁵⁴ Про геральдичний матеріал у Музеї сфрагістики й нумізматики див.: Целуйко О. До історії діяльності Музею сфрагістики й нумізматики Львівського університету у 1940–1950-х рр. // Музейний вісник. Наук.-теор. журн. – Запоріжжя, 2015. – № 15/2. – С. 25–36.
- ⁵⁵ Про лекції з сфрагістики І.-Ю. Шпитковського див.: Целуйко О. Іван-Юліан Шпитковський та його курс лекцій з сфрагістики // Сфрагістичний щорічник. – К., 2016. – Вип. VI [в друці].
- ⁵⁶ Лекційні матеріали з геральдики дійшли до нас у рукописі, виготовленому на розрізаних навпіл лінійованих листах А4 формату, вкладених у палітурку із шкільного зошита. Напис на першому аркуші обкладинки – “Лекції по дисципліні геральдики. Шп[итковський]”. Ручкою внизу дописано “І. Ю. Шпитковського”. Вгорі стоять позначки, серед них проставлена “18.IV.19...”, останні цифри якої не можливо визначити, оскільки кутик зошита відірвано. Почерк чіткий, каліграфічний. Текст лекцій містить внесені олівцем чи ручкою з чорнилом іншого кольору змістові та орфографічні й синтаксичні правки. За нашим припущенням, безпосередньо текст лекцій було переписано дружиною або ж кимось із близьких І.-Ю. Шпитковського, оскільки відомі нам взірці його письма суттєво різняться. Йому ж, швидше за все, повністю або частково належать зроблені у тексті правки.
- ⁵⁷ “Геральдика пояснює виникнення і розвиток гербових знаків, інформує про розвиток даного гербового образу (картини), згідно гурту споріднених гербових картин та їх упадок в лицарській практиці. ... Геральдика крім пояснення і історії гербов. [их] знаків повчає про правила описування і творення геральд. [ичних] знаків та образів по стилям мистецтва та археології”. ВР ЛННБ. – Ф. 266. – Спр. 45. – Арк. 3–4.
- ⁵⁸ Там само. – Арк. 13–14.
- ⁵⁹ “Бо коли герби стратили своє значіння у лицарській практиці, стають вони знаками почесний і відзначень та переходять на станок ремесла і мистецтва та на стіл працівника наукових дослідів”. Там само. – Арк. 6.
- ⁶⁰ Там само. – Арк. 26–39.
- ⁶¹ Там само. – Арк. 31–32. “Стимулом до творення гербового знаку було замилування до символічних візерунків та охота відзначити себе з посеред товпи, а свої предмети власності зазначити від предметів других осіб”.
- ⁶² Загальна періодизація подана: Там само. – Арк. 132 зв. Її деталізація проведена на інших сторінках тексту.

- ⁶³ Там само. – Арк. 39–65.
- ⁶⁴ Там само. – Арк. 66–106.
- ⁶⁵ Там само. – Арк. 66–67.
- ⁶⁶ Там само. – Арк. 72–73.
- ⁶⁷ Там само. – Арк. 79–83.
- ⁶⁸ Там само. – Арк. 83–90.
- ⁶⁹ Там само. – Арк. 91–107.
- ⁷⁰ Там само. – Арк. 107–109.
- ⁷¹ Там само. – Арк. 144.
- ⁷² Там само. – Арк. 144–162.
- ⁷³ Там само. – Арк. 163–180.
- ⁷⁴ Там само. – Арк. 173–74.
- ⁷⁵ Там само. – Арк. 174–175.
- ⁷⁶ Там само. – Арк. 169–172.
- ⁷⁷ Порівняй, наприклад, відповідний розділ у навчальному посібнику з допоміжних історичних дисциплін 1963 р.
- ⁷⁸ Див. про цю працю: *Мазена О.* “Замітки до української геральдичної термінології” // Наукові записки Національного університету “Острозька Академія”. Серія: історичні науки. – 2013. – Вип. 21. – С. 167–171.
- ⁷⁹ *Ищенко Я.* Геральдична термінологія, основні приписи та наукові поняття // Проблеми архівознавства і джерелознавства. Збірник наукових праць до 90-річчя від дня народження професора В. І. Стрельського / Історія архівної справи: спогади, дослідження, джерела. – Вип. 4. – К., 2001. – С. 182–198.
- ⁸⁰ *Кобилянський А., Чернецький Є.* Родові герби шляхти. Довідник. – Біла Церква, 2014.
- ⁸¹ І.-Ю. Шпитковський у звіті з 1955 р. говорив про завершення роботи над підручниками для “науки геральдики й сфрагістики ... для внутрішнього вжитку ун[іверситет]у”. Див. ВР ЛННБ. – Ф. 266. – Спр. 26. – Арк. 2–2 зв.
- ⁸² Текст додатків подано в основному із збереженням авторської орфографії та пунктуації. У квадратних дужках додаємо закінчення авторських скорочень.
- ⁸³ ВР ЛННБ. – Ф. 266. – Спр. 45. – Арк. 2–2 зв.
- ⁸⁴ Там само. – Спр. 46. – Арк. 2–19. У кожному із білетів знизу додано ще по одному питанню з курсу сфрагістики. Їх у даній публікації ми опускаємо.
- ⁸⁵ Тут крапки в тексті проставлені І.-Ю. Шпитковським.
- ⁸⁶ У тексті: “поділи”
- ⁸⁷ “насавній”
- ⁸⁸ Тут посилання І.-Ю. Шпитковського, в якому вказано: “В робітні п.[ід] н.[азвою] “Znaki pieczętne ruskie”, видана в Парижі 1863 р.”
- ⁸⁹ Так в тексті.
- ⁹⁰ Тут посилання І.-Ю. Шпитковського: “Печати галицько-волод. князей и соратников. 1907 р.”
- ⁹¹ Олівцем: “лицарства”.
- ⁹² Олівцем: “Могили”.
- ⁹³ Дописано: “Про нього полеміка льв.[івського] проф. кн. Пузини Семковича”.
- ⁹⁴ Зверху: “сеймик”.
- ⁹⁵ Тут крапки у І.-Ю. Шпитковського.
- ⁹⁶ Дописано збоку: “часто є ініціали”.
- ⁹⁷ Збоку дописано “4) тло гербової картини – арматура”.
- ⁹⁸ Пізніше це речення перекреслено.
- ⁹⁹ Збоку вміщено зображення герб “Курч”.
- ¹⁰⁰ Збоку домальовано хрестик з нижньою перекошеною балкою.
- ¹⁰¹ Додано: “сх. народів”.
- ¹⁰² Додано: “з доповненням”.

Студії

* * *

Олександр Целуйко (Львів): Українська генеалогія і геральдика у працях Івана-Юліана Шпитковського

Іван-Юліан Шпитковський (1880–1969) одним із перших в українській історіографії намагався окреслити межі та завдання української геральдики, був автором геральдично-генеалогічної розвідки про Шептицьких. У 1950-х рр. він працював у Львівському університеті, де читав курс геральдики студентам історичного факультету. Проаналізовано програму та курс лекцій цього курсу. Коротко розповідається про діяльність І.-Ю. Шпитковського на посаді завідувача Музею сфрагістики й нумізматики.

Ключові слова: геральдика, генеалогія, Львівський університет, І.-Ю. Шпитковський.

* * *

Olexander Tseluyko (Lviv): Ukrainian Genealogy and Heraldry in Ivan-Yulian Shpytkovsky's Works

Ivan-Yulian Shpytkovsky (1880–1969) was one who the first in Ukrainian historiography tried to outline the borders and tasks of Ukrainian heraldry. Also he was the author of the genealogical-heraldic work about the Sheptytskyi family. He worked in Lviv University in the 1950's. Ivan-Yulian Shpytkovsky taught heraldry for students of the faculty of history. The author analyzes the program and lectures of this course and briefly tells about the activity Ivan-Yulian Shpytkovsky in role of the Chief of the Lviv University's Museum of Sphragistics and Numismatics.

Key words: heraldry, genealogy, Lviv University, Ivan-Yulian Shpytkovsky.